

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка.

У статті розкривається зміст проблеми формування національної свідомості молоді у сучасному українському суспільстві.

Вступ

Державне відродження української нації неможливе без змін у всіх сферах життя: в економіці, культурі та свідомості, тому проблему піднесення національної самосвідомості нинішнього покоління українців і формування такої свідомості у нового покоління можна назвати і морально-етичною, і філософською, і психолого-педагогічною, і суспільно-політичною. Її конструктивне вирішення може стати для України доленосним. Аналізуючи сучасне життя в Україні, особливо в містах, можна констатувати, що саме національне «я» у певній частині українців деформоване, або й повністю нівельоване. Нехтування здобутками національної культури у вихованні підростаючого покоління призвело до того, що наша українська держава успадкувала настрої соціальної апатії, національного зречення, байдужості до рідної мови, ерозію моральних норм, девальвацію вищих духовних цінностей, історичне безпам'ятство, національний нігілізм, «роздвоєння свідомості». Ці аномалії травмували свідомість і світогляд сучасної людини, її духовність. Ось чому вражає кволість, повільність національного відродження українців в умовах державної незалежності України. Головною причиною є недостатній рівень духовної культури людини, яка є складною, багатогалузеву системою, до якої входять рідна мова, мистецтво, політика, ідеологія, етика, релігія, традиції, звичаї, вірування. Саме тому особливої уваги нині потребує проблема формування національної свідомості молоді, набуття нею соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування особистісних рис громадянина-патріота української держави незалежно від національної приналежності, яка є актуальною науковою проблемою, яка має важливе теоретичне і практичне значення для розв'язання назрілих проблем консолідації українського суспільства, активізації конструктивної націотворчої діяльності народу.

Постановка завдання

Зазначене зумовлює потребу здійснення аналізу змісту поняття «національна свідомість», обґрунтувати необхідність актуалізації окресленої проблеми у просторі сучасного українського суспільства.

Аналіз досліджень і публікацій

Виняткова роль, яку відіграє національна свідомість у життєдіяльності народів і кожної особистості спричинила значний інтерес до цього феномену серед зарубіжних і вітчизняних суспільствознавців як у минулому, так і нині. Вагомий внесок у розвиток національної проблематики, зокрема національної

саморефлексії, визначення змісту та ролі національної ідеї зробили представники російської релігійно-філософської думки: В.Соловйов, І.Ільїн, М.Бердяєв. Актуальність проблеми національного самопізнання яскраво відбивається у творах І.Котляревського, Т.Шевченка, П.Куліша, В.Антоновича, Б.Грінченка, М.Грушевського, М.Драгоманова, М.Костомарова, К.Михальчука, П.Чубинського, І.Франка та ін.

Розробка філософії української ідеї з кінця 20-х років ХХст. і до набуття Україною незалежності з відомих причин здійснювалася майже винятково з її межами. Теорія інтегрального націоналізму Д.Донцова, Ю.Липи, М.Сціборського, історіософія В.Липинського, націологія О.Бочковського, соціоісторичне та політико-правове обґрунтування ідеології самостійництва у працях Л.Ребета, аналіз української національної самосвідомості у філософсько-політичних концепціях О.Оглобліна та І.Лисяка-Рудницького, розгляд історії української культури як процесу національної самоідентифікації у дослідженнях Є.Маланюка, з'ясування особливостей української філософії як відображення своєрідності національного духу у працях І.Мірчука, Д.Чижевського, В.Олексюка, О.Кульчицького, М.Шлемкевича та ін. дослідників зробили вагомий внесок в усвідомлення історичної долі українського народу, духовних основ його життєдіяльності, перспектив національного відродження.

За роки незалежності в Україні постійно зростає інтерес до проблем національної самоідентифікації. З'явилася значна кількість публікацій цієї проблеми. У них розглядається у різних аспектах історична генеза української національної ідеї в контексті вітчизняного та загальноєвропейського історико-культурного процесу: праці В.Горського, О.Гриніва, Я.Грицака, О.Дергачова, О.Забужко, Г.Касьянова, І.Кураса, Ф.Кирилюка, М.Лука, М.Поповича, І.Огородника, М.Розумного, М.Русина, О.Салтовського, М.Томенка; визначається зміст поняття «національна ідея», його зв'язок з такими поняттями, як «ідея нації», «національна ідеологія», «національна самосвідомість», «національний менталітет», з'ясовується роль цих феноменів у націотворчому процесі, самоствердженні українського соціуму: роботи В.Андрущенко, А.Астаф'єва, Є.Бистрицького, В.Борисенко, О.Вишне-вського, Л.Губерського, Г.Дашутіна, П.Кравченка, В.Крисаченка, І.Кресіної, В.Кременя, В.Лісового, І.Лосіва, М.Михальченка, Т.Метельової, М.Мокляка, М.Обушного, М.Рябчука, З.Самчука, М.Степико, З.Шведа, А.Шевцової, О.Шморгуна. Проблема національного виховання і формування національної свідомості в учнівській та студентській молоді займають провідне місце в

дослідженнях М. Боришевського, П. Ігнатенка, В. Струманського, О. Сухомлинської, Б. Чижевського, Р. Осипець, О. Павленко та ін.

Основна частина

Національна свідомість невід'ємна від нації, носія своїх визначень і духовних спрямувань. Національна свідомість – це структурний компонент суспільної свідомості, який визначається ментальними характеристиками та аксіологічними орієнтаціями, що визначають буття представника того чи іншого народу в його етнокультурному розвитку. У процесі історичного формування, зумовленого природними нахилами і здібностями, національна свідомість набуває здатності якісно впливати на удосконалення людської духовності. Відтак вона є головним чинником самореалізації особистості, ключем до вирішення проблем складного, суперечливого, соціально незахищеного суспільства. Національно свідомо людина здатна не тільки опредметити власне фізіологічне та психічне буття, але й зробити предметом свого пізнання все, зокрема і саму себе, для потреб втілення національної ідеї в перспективу життя народу, поширити світ культури своєї Вітчизни у вимір «світового» буття [1].

Національна свідомість існує одночасно і як щось індивідуальне, власне, і як суспільна свідомість. У першому випадку вона належить окремій людині, несе на собі відбиток її особистості, особистісних рис характеру. Коли ж мають на увазі суспільну свідомість, то відходять від усього специфічно індивідуального, особистого і беруть за основу вивчення погляди, ідеї, характерні для даного суспільства взагалі і для певної соціальної групи. Між індивідуальною і суспільною свідомістю відбуваються постійна взаємодія та взаємовплив. Суспільно вироблена свідомість живить індивідуальну свідомість, є предметом власних переконань, джерелом моральних принципів, естетичних почуттів та уявлень. Суспільна свідомість існує у вигляді політичних, правових, моральних, релігійних, естетичних, наукових, філософських уявлень, понять, ідей. Усе це зафіксоване у мові і належить усьому суспільству, живе своїм відносно самостійним життям і впливає на кожну людину, вимагаючи рахуватися з нормами, що історично склалися [2]. Зауважимо, що існують різні підходи до її визначення. Зокрема, І. Кресіна окреслює національну свідомість як складну модернізовану систему духовних феноменів та їх утворень, які сформувалися у процесі історичного розвитку нації, відображають основні засади її буття та розвитку. Національна свідомість як складна система, охоплює теоретичні, буденні, масові та елітні, власне національні та запозичені ідеї, настанови, устремління, культурні здобутки, що утворюють духовний унікум нації [3]. У національній свідомості мають місце найсуттєвіші доміанти свідомості корінного етносу та етнічних груп, що утворюють націю, поліетнічну, політичну спільноту.

Нам імпонує думка науковця В. Жмира, який наголошує, що національну свідомість не можна вважати вищою порівняно з етнічною свідомістю, оскільки й національна, й етнічна свідомість – це різні як за змістом, так і за масштабами духовні реалії [4]. Разом з тим інші науковці зазначають, що національна свідомість частково охоплює окремі параметри етнічної свідомості.

У науковій літературі зазначається, що сутність національної свідомості полягає в єднанні індивідуального і групового (спільного, національного). Проте ця єдність можлива лише як відмінність між індивідуальною і груповою, етнічною і національною свідомістю. Національна свідомість не зводиться до суми її етнічних компонентів. Зазначені доміанти опосередковуються в національній свідомості доміантами самоствердження нації – спільним громадянством, територією, національними інтересами, юридичними правами громадян, соціальними нормами, культурними традиціями.

З огляду на чашу проблеми заслуговує на увагу визначення науковця І. Кресіної [3], яка виділяє такі рівні національної свідомості:

1. Буденний рівень, який характеризується єдністю свідомих і несвідомих, ментальних і архетипних елементів національної свідомості. У буденній свідомості знаходять відображення як і усталені, відносно стійкі звичаї, ментальні пріоритети і настанови, так і динамічні швидкозмінювані потреби, інтереси, цінності, почуття, настрої. Рухливі компоненти буденної свідомості в поєднанні зі сталими утворюють складну динамічну, досить строкату картину повсякденного функціонування національної свідомості. Буденна свідомість, як стверджує науковець, – це своєрідне «решето», крізь яке після певного періоду просіювання відходить усе несуттєве, а залишається вагоме для нації.

2. Теоретичний рівень національної свідомості – це науково обґрунтовані чи мистецько-осмислені ідеї, концепції, програми, світоглядні орієнтації, що характеризують інтелектуальний потенціал нації, її здатність на основі рефлексів до самоопанування і самоствердження. Досягнення різних галузей науки і культури визначають не лише буденний, а й, певною мірою, теоретичний рівень національної свідомості. Останній вбирає в себе ті здобутки, які необхідні для ідейного забезпечення соціального, економічного, культурного розвитку нації. Саме на теоретичному рівні формуються і обґрунтовуються національна ідея, національний ідеал.

І. Кресіна відзначає, що оскільки національна свідомість є константою нації, то правомірно виділити той її рівень, на якому безпосередньо фіксуються національні інтереси, політичні вимоги, державна політика, педагогічні ідеї тощо.

3. Державно-політичний рівень національної свідомості. У кожній нації цей рівень розвинений відповідно до особливостей її історичного шляху, стадії національного процесу, специфічних умов державотворення, політичної системи, ступеня розвитку громадянського суспільства тощо. За масштабами охоплення духовної реальності цей рівень значно поступається теоретичному та

буденному, оскільки тут концентруються лише ті ідеї, програми, вчення, концепції, які віддзеркалюють політичні, державні, правові інтереси нації. Проте, за значущістю, для розгортання національно-творчого процесу державно-політичний рівень національної свідомості значно «випереджає» теоретичний та буденний рівні.

На основі аналізу концептуальних підходів до інтерпретації сутності національного виховання науковець І. Кресіна визначає, що значення рівнів вирішальною мірою залежить від суб'єктивного фактора, тобто ступеня усвідомлення політичною елітою національних інтересів.

Ми погоджуємося із висновком дослідниці, що політичні інтереси та цінності нації, концентруючись на теоретичному і переважно державно-політичному рівнях, визначають рівень національної свідомості в цілому. Найважливішими інструментами дослідження основних параметрів, виявів, особливостей функціонування національної свідомості стали структуризація й типологізація. Завдяки ним можна визначити основні складники національної свідомості та здійснити її типологізацію за різними критеріями й ознаками. Відтак національна свідомість постає як така, що базується на основних чинниках і засадах буття нації, вона є надбанням і результатом історичного розвитку, самоосмислення та політичного констатування нації. Національна свідомість є водночас критерієм ідентифікації й самоідентифікації нації у геополітичному соціокультурному просторі. Це засіб і водночас вияв національної інтеграції та консолідації. Як атрибутивна ознака нації, національна свідомість – це відкрита ціннісна система. Проте, провідною парадигмою, ґрунтом національної свідомості стали національні інтереси й цінності. У зв'язку з цим варто підкреслити, що національна свідомість якраз і криє в собі неодмінні параметричні ознаки духовності народу. Національна свідомість відтворює спосіб буття національної спільноти і, разом з тим, великою мірою визначає його [3].

Отже, сутність національної свідомості, на думку І. Кресіної, полягає у сполученні трьох проекцій існування національної спільноти – минулого, майбутнього і сучасного. Запорука дійсного буття національної спільноти полягає в опорі на традицію, яка накреслює можливі форми майбутнього, тому на-ціональна свідомість історична. З останнього випливають її основні функції і самозбереження національної спільноти, і самопізнання нації. Самозбереження нації коштом національної свідомості забезпечується не стільки фіксацією фактів історичного розвитку, скільки відбором позитивного змісту історичної пам'яті.

На основі національної свідомості базуються досягнення національних інтересів, цінностей, історичної долі. Звідси бажання зберегти ці особливості не піддатися асиміляції, розвивати національну культуру, розвивати традиції, звичаї, прагнення до економічного та політичного суверенітету, створення національної держави, громадянського суспільства. Тому національна свідомість є конституційною основою нації.

Нині, коли актуальною є проблема формування національної свідомості у сучасній молоді слід зрозуміти та усвідомити, що існує сучасний науковий підхід, за яким здійснюється типологія національної свідомості за такими основними критеріями:

а) за характером функціонування на різних рівнях горизонтальних (індивідуальних, групових, тобто на рівні «спільноти») та вертикальних «зрізів» (буденний, теоретичний, державно-політичний);

б) за ступенем вияву – у відкрито декларованих і прихованих, латентних формах;

в) за фазами розвитку – від неусвідомлених, архетипних до теоретичних концепцій, політичних програм і національно орієнтованої політичної діяльності;

г) за основними носіями, або акторами національного політичного диспуту (особа, соціальна група, етнічна група, політична партія чи рух, нація як спільнота);

д) за світоглядними параметрами (як національна рефлексія, соціально-історичний досвід, вияв національної психології, як динамічна світоглядна система);

е) за ціннісними системами (як динаміка вартісних настанов, як універсальна характеристика спільноти, як синтезована характеристика політичних цінностей);

є) за структурно-системною (як система, як структура, як широко розгорнутий диспут, як процес, як каузальний імператив);

ж) за ідентифікаційним показником (як ідентифікаційне поле та чинник, як система етнонаціональної, тобто подвійної самосвідомості, як інтегруючий чинник) [3].

Крім цього слід брати до уваги те, що найважливішими складовими національної свідомості є етнічна свідомість, національна самосвідомість, національна пам'ять, національна мрія, національна ідея, національний менталітет і характер, політична свідомість, національні психологічні комплекси як наслідок неадекватної оцінки (націоцентризм, меншовартість, яничарство, зарозумілість, сором'язливість тощо).

Національна самосвідомість – це усвідомлення державно-політичної, громадянсько-територіальної спільноти (соборності), духовної єдності, етнічної та історичної спорідненості, психолого-етнічної самобутності та неповторності. Життєспроможність, активність нації вирішальною мірою визначається рівнем та особливостями її самосвідомості, тому національна самосвідомість – це усвідомлення спільнотою або окремою людиною своєї національної приналежності, спільності історичної долі, специфічності геополітичних, культурних, історичних чинників. Вона пов'язана із самоідентифікацією нації. Остання, за визначенням Є. Сміта, становить сукупність людей, які мають власну назву, свою історичну територію, спільні міфи та історичну пам'ять, спільну масову, громадянську культуру, спільну економіку і єдині юридичні права та обов'язки [5].

У сучасній науковій літературі зазначається, що на відміну від етнічної самосвідомості, яка полягає в

усвідомленні етносом себе як спільності біогеографічно-психологічно-культурної, національна самосвідомість базується на державній, політичній, громадській, поліетнічній самоідентифікації. Національна ідентичність передбачає певне почуття політичної спільноти, навіть якщо воно не декларується і не повною мірою усвідомлюється. У свою чергу політична спільнота, на думку Є. Сміта, означає принаймні якісь спільні інституції і єдиний кодекс прав та обов'язків для всіх членів спільноти [5].

Ядром національної свідомості виступає національна ідея. Як зазначає М. Боришевський, «національна ідея – це усвідомлена нацією найбільш актуальна мета, на шляху до досягнення якої нація спроможна якнайповніше розкрити й реалізувати свої потенційні можливості, зробити політичний внесок у розвиток людської цивілізації та знайти достойне місце серед інших національних спільнот» [6, с. 22]. У «Малій енциклопедії етностранознавства» національна ідея визначається як «духовна першооснова, джерело особистісного розвитку людини» [4, с. 104].

Кожен народ має своє історичне коріння, свої національні пріоритети й цінності, покликання, що відображаються в національній ідеї. У визначенні М. Пірен «національна ідея – система поглядів, ідей стосовно комплексу питань, пов'язаних з існуванням і розвитком суспільства, нації, всього народу» [7, с. 205].

У науковій літературі названо такі складові української національної ідеї:

- наявність рівних можливостей розвитку і реалізації здібностей для всіх громадян країни;
- досягнення високого ступеня ефективності у діяльності, пов'язаній із задоволенням інтересів, прав і свобод кожного члена суспільства;
- створення умов для розвитку інтелекту в українському суспільстві через стимулювання науки й освіти та виховного впливу;
- збереження гарантій безпеки демократичного розвитку суспільства та життя людей у ньому через безпеку політичну, правову, соціальну, екологічну, освітянську тощо.

Слушно зазначає В. Качаєв, що громадянин поза національною ідеєю є емігрантом, гостем країни або просто біженцем [8].

Висновки

Відповідний досвід, ґрунтовні спостереження свідчать, що національна свідомість виконує

важливу роль у підвищенні моралі особистості, стимулює доброзичливість і милосердність, співпереживання в біді і горі інших людей-співвітчизників, представників як своєї, так і інших національностей. Сформована національна самосвідомість сприяє пізнанню самого себе, своїх почуттів і думок, потреб та інтересів, інших позитивних якостей, стимулює глибоку любов до людей, професії, Батьківщини. Вироблена стійка національна орієнтація студентів на сенс життя сприяє збереженню не лише фізичного, а й психічного здоров'я, вона допомагає майбутнім фахівцям різних професій накреслювати перспективи свого життя, праці, пов'язуючи їхню власну долю з долею свого народу. Національна самосвідомість стає одним із найважливіших показників не лише освіченості, а й духовності, вихованості, високої культури, цілісності особистості. Формування у студентів національної самосвідомості передбачає й формування національних почуттів, поглядів, переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій як найголовніших компонентів світогляду громадянина України.

Отже, коли йдеться про національно-культурне буття, зокрема, про життя молоді, її місця в сучасному українському суспільстві, можливості активного, творчого самоствердження, повноцінного культурного розвитку, то правомірно є постановка питання формування національної свідомості, що має безпосереднє відношення до процесу освіти і виховання молоді – майбутнього нашої держави.

Список літератури

1. Кутняк І.М. Національна свідомість у контексті антропологічно-екзистенційного виміру. І.М. Кутняк // Мультиверсум. Філософський альманах. – К./: Центр духовної культури, – 2004. – № 41.- 14др. арк.
2. Петровський А.В. Загальна психологія/ А.В.Петровський – 3-є вид. – М.: Просвіта, 1986. – 463 с.
3. Кресіна І. Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування І.Кресіна // Нова політика. – 1998. – № 3. – С. 12–14.
4. Жмир В. Національна свідомість українців. Мала енциклопедія етностранознавства В.Жмир – К.: – 1996. – С. 104.
5. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність / Пер. з англ. П. Таращук. – К.: Основи, 1994.– 223 с.
6. Боришевський М.Й. Національна самосвідомість у громадському становленні особистості. – Київ. 2000. – 64 с.
7. Пірен М.І. Конфліктологія: [підруч.] М.І.Пірен – К.: МАУП, 2003. – 360 с.
8. Качаєв В. Еще раз о национальной идее. В.Качаев // Власть. – 1999. – № 5. – С. 72.

С.О. Лавриненко

ПРОБЛЕМА ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО СОЗНАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОЛОДЕЖИ

В статье раскрывается содержание проблемы формирования национального сознания молодежи в современном украинском обществе.

S. Lavrinenko

PROBLEMS OF FORMATION OF NATIONAL CONSCIOUSNESS OF CONTEMPORARY YOUTH

The article deals with content issues of national consciousness of youth in contemporary Ukrainian society.